

de sorumsuz davrandıklarını gösterir. Halbuki XV. yüzyılın eseri Çukur Hamam, plan özellikleri ve bilhassa kadınlar kısmındaki plan düzenlemesi bakımından benzeri olmayan bir örnek teşkil ediyordu.

BİBLİYOGRAFYA :

Evlîya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 330, 333; Gyllius, *De Constantinopoleos Topographia*, Lyon 1632, bl. IV/2, s. 274; İng. bs.: *The Antiquities of Constantinople* (trc. J. Ball), London 1729, s. 224-227; Alm. bs.: *Topographische Beschreibung der Stadt Constantinopel*, Grätz 1831; J. von Hammer, *Constantinopolis und der Bosporos*, Pesh 1822, I, 534-535; [Konstantios], *Constantiniade ou Description de Constantinople ancienne et moderne* (trc. M. R.), İstanbul 1846, s. 51, 65; Ch. Texier — P. Pullan, *Byzantine Architecture Illustrated by Examples of Edifices erected in the East*, London 1864, s. 162-164, lv. LVII; Lutfî, *Tarih*, II, 63; H. Glück, *Probleme des Wölbungsbaues I: Die Bäder Konstantinopels*, Wien 1921, s. 61-66, 170; *Fatih Mehmet II. Vakfıyeleri* (nşr. Vakıflar Umum Müdürlüğü), Ankara 1938, s. 213, vr. 94; A. Süheyl Ünver, *Fatih'in Oğlu Bayezid'in Su Yolu Haritası*, İstanbul 1945, s. 17; K. Ahmet Aru, *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul 1949, s. 59-61; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi IV*, s. 596, nr. 733, rs. 898-899; R. Ekrem Koçu, "Çukur Hamam", *İst.A*, VIII, 4171-4173; ayrıca bk. X, 5555.

SEMAVİ EYİCE

ÇUKUR HAMAM

Manisa'da şehrin
Beylikler dönemine ait
en eski hamamı.

Saruhanoğulları Beyi Muzafferüddin İshak Çelebi'nin (ö. 1388) Manisa dağı eteğinde Sandikkale tepesi yamacında inşa ettirdiği Ulucami Külliyesi'nin bir parçasıdır. Caminin kuzeydoğusunda ve 50 m. kadar uzağında yer alan yapı bugün harap durumdadır. Her ne kadar kuzeyinden geçen Ulutepe caddesi yapı ile aynı seviyede ise de daha önce yol seviyesi yapının güneyinde ve batısında olduğu gibi yüksekte bulunduğundan hamam çukurda kalmış ve bu yakıştırma adla anılagelmiştir. Hamam yamaçta olduğu için bugün de yarı yarıya toprak seviyesinden aşağıda kalmıştır.

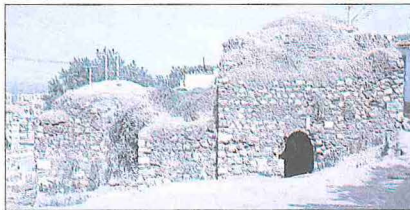
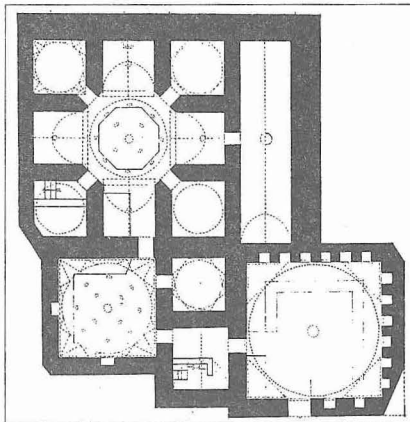
Yapının kitâbesi yoktur, ancak Ulucami'ye ait bir vakif eser olduğu bilinmektedir. Aslı kaybolduğundan Fâtihten Sultan Mehmed tarafından yeniden tanzim edilip yazdırılan vakfiyede akar olarak belirtilmiş iki hamamdan biridir. XIV. yüzyılda bu hamamın içinde önemli bir olay cereyan etmiştir. Yıldırım Bayezid ile Timur arasındaki mücadelelerden sonra Saruhanoğulları'ndan Hızır Şah (1403-

1410) Çelebi Sultan Mehmed'e cephe olarak Şehzade İsa Çelebi'nin tarafını tutunca, Çelebi Mehmed 1410 yılında Manisa'yı zaptedip Saruhan Beyliği'ne son vermiştir. Rivayete göre şehrin ele geçirilmesi sırasında Hızır Şah bu hamamda eğlenmekte iken yakalanmış ve idam edilmiştir.

Hamamın bazı kısımları XVII. yüzyıl başında yıkılmaya yüz tutmuş ve tamire muhtaç hale gelmiştir. Çeşitli devirlerde yapının dış cephelerinde yapılan onarımlar binanın esas biçimini bozmuştur. Çukur Hamam küçük ve asimetrik bir plan arzeder. Sıcaklık ve halvet düzenlemesi bakımından örneklerine çok sık rastlanan haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli tipte inşa edilmiş bir yapıdır. Batı cephesinde bulunan bir kapıdan kare planlı, üzeri büyük bir kubbe ile örtülü soyunma yerine girilir. Bu bölümün kubbesi sekizgen kasnaklı olup ortasında aydınlık feneri vardır. Duvardaki çamaşır nişleri tuğladan ve sivri kemerlidir. Soyunma kısmı, üç kenarından 0,5 metrelik bir seki ile ortadaki havuzu kuşatır. Mermer fiskiyeli havuzun sadece su haznesi kalmıştır.

Kuzey taraftaki kapı ile sonraları helâ olarak kullanılan küçük bir ara mekâna, buradan da bir kapı vasıtası ile ılıklığa geçilir. Bu kare planlı mekân, geçişleri

Çukur Hamam ve planı - Manisa

Türk üçgenleriyle sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür. Bu bölümün üç yönünde seki, iki duvarında da nişler bulunur. İllikliğin güneyindeki küçük bir mekândan ibaret halvet, hamamdan nisbeten tecrit edilmiş özel bir bölüm halindeki bey kurnasıdır.

İllikliğin doğu duvarında bulunan kapıdan sıcaklığa geçilir. Haçvari planlı sıcaklık dört eyvanlı ve dört köşesi halvetlidir. Bugün bir kısmı sağlam durumda olan halvet kubbelerinde geçişlerin üçgenlerle sağlandığı görülmektedir. Giriş eyvanının kuzeyindeki halvet alçak bir duvarla bölünmek suretiyle Müsevî müşterilerin kullandığı "batak" adı verilen küçük havuzlu bir mekân haline getirilmiştir. Bu tâdilât, Ulucami'nin kuzeyindeki meyilli araziye içine alan ve şehrin Müsevî halkının oturduğu mahalle sakinleri için yapılmış olmalıdır. Sıcaklığın mermer göbek taşı ve kurnalarından bazıları durmakta olup ana kubbesi yıkılmıştır. İnce uzun tonozlu bir mekân olan külhan güneydedir ve üst sokağa bakmaktadır. Yapı moloz taş ve tuğladan inşa edilmiş, bazı kısımlarında Bizans dönemine ait mermer parçaları dolgu olarak kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hoca Sâdeddin, *Tacü't-tevârîh* (s. nşr. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1975, II, 25; İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar*, İstanbul 1946, tür.yer.; a.mlf. — Çağatay Uluçay, *Manisa Tarihi*, İstanbul 1939, s. 40; M. Çağatay Uluçay, *Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar*, İstanbul 1940-46, II, 88; a.mlf., "Saruhan-oğulları", *İA*, X, 243; a.mlf. — Besim Darkot, "Manisa", a.e., VII, 290; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 88; Semavi Eyice, "İznik'de Büyük Hamam ve Osmanlı Hamamları Hakkında Bir Deneme", *TD*, XI/15 (1960), s. 99-120; Nusret Köklü, "Saruhanlılar Devrinde Manisa-3", *Manisa Dergisi*, sy. 6, İzmir 1983, s. 14-15, 28-29, rs. 16-17; Hakkı Acun, "Manisa İshak Çelebi Külliyesi", *VD*, XIX (1985), s. 138-139, rs. 22, çz. 3.

ENİS KARAKAYA

ÇULHA

(bk. CULLÂH).

ÇULPAN, Cevdet

(1898-1982)

Türk sanat tarihine dair
yayınları ile tanınan tümgeneral.

İstanbul Fatih'te dünyaya geldi. Ortaokuldan itibaren bütün öğrenimini askerî mekteplerde gördü. I. Dünya Savaşı'nda takım subayı olarak önce doğu